

Paralimpiskās spēles – varoša ķermeņa radīšana

rio2016paralympic.com

Andris Šuvajevs*

Kad misionāri un citi Rietumu aģenti 19. gadsimtā sāka veidot pastāvīgas attiecības ar indiāņu ciltīm Ziemeļamerikas ziemeļrietumu piekrastes apgabalos, viņi novēroja kādu īpatnēju praksi. Cilts ļaudīm nozīmīgos brīžos, piemēram, kāzās, bērēs, berna piedzimšanas vai adopcijas reizēs ģimene aicināja viesos kaimiņu cilts pārstāvjus, lai kopīgi atzīmētu svinīgo notikumu. Svinību forma rietumniekiem šķita neizprotama, jo saimnieku ģimene atdeva, iznīcināja, dedzināja veltes, ko bija uzkrājusi vasaras ražas mēnešos, šādi demonstrējot savu pārākumu pār lūgtajiem viesiem. Ja viesi vēlējās gūt vēl augstāku statusu, tad viņi bija spiesti atdot/iznīcināt vairāk materiālo vērtību nekā svinību saimnieki. Tātad saimnieku un viesu ģimenes savstarpēji konkurēja, atbrīvojoties no uzkrātajiem resursiem. Šo ceremoniālo rituālu dēvēja par potlaču¹, un tā principi bija pilnīgi pretēji tiem, kas noteica statusa iegūšanu rietumnieku pasaulē. Kapitālisma sistēmā prestižs tiek iegūts, bagātību uzkrājot, nevis to iznīcinot. Potlačs rietumniekiem šķita tik kaitinošs, ka to aizliedza uz vairākām desmitgadēm, lai gan pilnībā izskaust to nekad neizdevās. Rietumnieku iedomātā racionalitāte paredz, ka cilvēks izsver katra procesa izmaksas un ieguvumus un veic darbības, kas nodrošina paša situācijas materiālu uzlabošanu. Iespējams, šī ideoloģija mūsu kultūrā valda joprojām, tomēr tās pārspilēta uztiepšana var mums liegt izprast prakses, kas darbojas uz gluži citu principu pamata. Piemēram, Olimpiskās spēles var uzlūkot kā mūsdienīgu potlača inkarnāciju – notikumu, ko mēs atzīmējam līdzīgi, kā Ziemeļamerikas ciltis svinēja savus svētkus.

Latvija var godam lepoties ar saviem paralimpiešiem, kuri šī gada spēlēs Rio ieguva četras medaļas, tostarp divas zelta medaļas, kas Latviju ierindoja otrajā vietā zelta medaļu konkurencē proporcionāli iedzīvotāju skaitam valstī. Tomēr, lai labāk izprastu, kā vērtēt šos sasniegumus un sabiedrības attieksmi pret tiem, ir nepieciešams plašāk analizēt olimpisko kustību. Un viens no veidiem, kā to darīt, ir aplūkot potlača loģiku, kas, manuprāt, ir viena no šo spēļu

* Autoram ir maģistra grāds antropoloģijā

¹ Angļu val. *potlatch*

pamatstruktūrām. Olimpisko spēļu vēsture liecina, ka vēlmei kļūt par Olimpiādes saimnieku nav strikti ekonomiska pamatojuma. Pilsēta, kura rīko Olimpiskās spēles, ļoti reti gūst peļņu uz to reķina. Monreāla organizēja spēles 1976. gadā un pēc tam maksāja parādus līdz pat 2006. gadam. Līdzīgi arī Atēnu spēles izrādījās finansiāls slogs vietējiem iedzīvotājiem. Rio spēles pagaidām ir izmaksājušas 12 miljardus ASV dolāru, lai gan daudzi pilsētnieki joprojām dzīvo uz nabadzības sliekšņa. Tāpēc ierastie ekonomiskie modeļi visai maz palīdz šādu procesu izpratnei. Turpretī, ņemot vērā potlača loģiku, mēs varam secināt, ka pilsētas un valstis sacenšas par iespēju rīkot spēles, lai tādējādi iegūtu un/vai nostiprinātu savu starptautisko statusu. Tā ir iespēja parādīt, ka “mēs, lūk, esam pietiekami bagāti, lai to paveiktu”, pat ja patiesībā šo pilsētu/valstu iedzīvotāji tādi nav. Nesenā vēsture liecina, ka spēļu rīkotājas ir bijušas valstis, kas tiecas gūt tā vai cita veida dominanci pasaules arēnā – Krievija, Lielbritānija, Kanāda, Ķīna utt. Šīs valstis nostiprina savu statusu, atdodot bagātību, nevis to uzkrājot.

Otrs veids, kā izprast Olimpisko spēļu nozīmi, ir pievērst uzmanību to saturam. Būtībā skatītājus aizrauj ķermeņa spēja veikt noteiktas darbības. Cilvēka ķermeņa spēks un fiziskais skaistums raisa apbrīnu visā pasaulē. Sportista ķermenis iemieso treniņos ieguldīto laiku, rūpes par tā pilnveidi; ķermenis ir kā sociāls teksts, ko mēs varam lasīt un novērtēt. Taču sportista ķermenis iekļauj arī morālu vēstījumu. Kad Pjērs de Kubertēns atdzīvināja seno olimpisko tradīciju, viņš atklāti teica, ka sportistiem jākļūst par piemēru skatītājiem. Šādā nozīmē ķermenis ir normatīvs, tas kalpo kā starpnieks ceļā uz noteiktu ideālu. Senlaiku Olimpiskās spēles bija dievu godināšanas rituāls; caur šo spēļu norisi cilvēki centās līdzināties, tuvināties dieviem. Cilvēka nepilnības un nepabeigtības problēma tika risināta, komunicējot ar dieviem un tos pielūdzot, un sportista ķermenis bija starpnieks šajā procesā. Antīkajā pasaulē sportista uzdevums bija attīstīt un pilnveidot savu ķermeni, lai tas kalpotu kā rīks skatītāju identifikācijā ar dieviem. Antropologs Klifords Ģircs (*Clifford Geertz*) 20. gadsimta otrajā pusē rakstīja par Bali cilšu iecienītajām gaiļu ciņām. Viņš secināja, ka patiesībā ringā cīnās nevis gaiļi, bet gan cilvēki. Šo Ģirca argumentu var attiecināt arī uz Olimpiskajām spēlēm: sacensību īstenie dalībnieki ir nevis sportisti, bet gan skatītāji, kuri identificējas ar sportistiem (dieviem).

Manuprāt, šāda pieeja sniedz iespēju uzdot daudzus interesantus jautājumus. Kādi ir nepieciešamie apstākļi, lai varētu notikt šī identifikācija? Kāpēc Paralimpiskās spēles nebija seno Olimpisko spēļu programmā? Vai tas būtu bijis iespējams? Olimpiskās spēles antīkajā formātā bija galvenokārt reliģiska norise. Var argumentēt, ka modernās spēles ir sekulāras, tomēr pats de Kubertēns uzsvēra to reliģisko raksturu – šajā ziņā mūsdienu spēles nemaz tik ļoti neatšķiras no sengrieķu versijas. Atšķirība ir tikai tā, ka mūsdienās sportisti sacenšas, lai sniegtu gandarijumu ne dieviem, bet savai valstij. Par jauno reliģiju kļuva nacionālisms. Skatītāji identificējas ar ķermeni, kam vajag kalpot valstij. Kā norisinās kalpošana? Tā norisinās caur darbu, sava darbaspēka pārdošanu.

Tāpēc, manuprāt, ir visai zīmīgi, ka paralimpiskā kustība sākās uzreiz pēc Otrā pasaules kara. Pēckara Lielbritānija saskārās ne tikai ar izpostītu infrastruktūru, bet arī ar sadragātiem karavīru ķermeņiem – daudzi vīrieši atgriezās mājās ievainoti un tika uzskatīti par darbam nederīgiem. Tā brīža ekonomiku vajadzēja vitalizēt, un darbaspēka trūkums bija akūta problēma. Tāpēc primārā paradigma, kurā norisinājās ķermeņa kopšana, tika vērsta uz rehabilitāciju, uz centieniem atgriezt ķermeni tādā stāvoklī, lai tas spētu nokļūt darba tirgū un tapt noalgots. Sports kļuva par vienu no iespējamajiem rehabilitēt ķermeņus. Turklāt šī paradigma atspoguļoja plašāku loģiku saistībā ar invaliditāti², tās

² Šo vārdu es lietoju nelabprāt. Angliski *invalid* nozīmē nederīgs, slims, nespējīgs, un lietot šo terminu, lai apzīmētu cilvēku grupu, kuru ķermenis ir citāds nekā pārējiem, man šķiet apvainojoši. Te nepieciešams jautāt: “Nederīgs kam?”, un atbilde rodama šajā diskursā par nederību darbam, nederību sabiedrībai. Zīmīgi, ka Latvijā valodnieki un interešu grupas nav sevišķi centušies piedāvāt alternatīvus veidus, kā domāt/izteikties par cilvēkiem, kuriem trūkst kāda ekstremitāte vai maņa, un ka pastāv slēpts uzskats par šiem ļaudīm kā “problēmu”, kas pārējai sabiedrībai nav jārisina. Arī apzīmējums “cilvēki ar īpašām vajadzībām” man šķiet neveikls, jo katram no mums ir savas īpašas vajadzības. Speciālā literatūra apraksta, ka ikvienu cilvēku dzīves laikā piemēklē tā vai cita tipa invaliditāte, kas nebūt nav īpaša, nemanīgs un neizbēgami traģisks stāvoklis.

Japānas imperators (tolaik kronprincis) Akihito un imperatore Mičiko apsveic Tokijas Paralimpisko spēļu dalībniekus 1964. gadā. Pirmais no labās: paralimpiskās kustības “tēvs” Ludvigs Gutmans.

Paralimpisko spēļu pirmsākumi Stokmandevilas slimnīcā 1948. gadā

Rio spēlēs, startējot šķēpa mešanas F55/F56 medicīnas grupā, Diāna Dadzīte izcīnīja uzvaru ar jaunu pasaules rekordu F55 grupā. Sportistes kontā arī bronzas godalga diska mešanā.

tika Arnemā, Nīderlandē.) Tomēr pamatā iezīmējās Paralimpisko spēļu tendence no rehabilitācijas procesa un simbola pārtapt augstas veikspējas sporta sacensībās. Par spēļu dalībnieku mērķi kļuva ne vairs integrācija darba tirgū, bet gan savas sportiskās vērtības apliecinājums.

Neliela atkāpe – kas tad padara Paralimpiskās spēles iespējamās mūsdienu sabiedrībā? Ja šo jautājumu reducē uz pašiem pamatiem, tad būtībā tā ir ķermeņa atšķirība. Šī atšķirība ir pietiekami nozīmīga, jo pieprasa citādu atbilstību no līdzcilvēkiem. Protams, var argumentēt, ka ikviens ķermenis atšķiras no citiem – to uzskatāmi parāda dažādu laikmetu un tradīciju salīdzinājums. Antropologs Marsels Moss (*Marcel Mauss*) raksta par atšķirībām cilvēka ķermeņa lietojumā dažādās kultūrās. Polinezijā cilvēki peld citādi nekā Eiropā; Pirmajā pasaules karā britu kareivji soļoja citādi nekā franču zaldāti, medmāsas staigāja citādi nekā mūķenes. Mainās arī veids, kā cilvēkiem māca pareizi izmantot savu ķermeni: piemēram, Mosam bērībā mācīja skriet, piespiežot dūres pie krūškurvja, un peldot vispirms ierīt ūdeni un tad to izspļaut. Mūsdienās šādas tehnikas vairs netiek mācītas. Tātad cilvēki dažādi izmanto savu ķermeni gan vēsturiski, gan telpiski. Kāpēc tad izcēl noteiktas ķermeniskas atšķirības, radīt īpašas tām pielāgotas Olimpiskās spēles?

Cilvēka prāts tiecas klasificēt pasauli: jebkura pieredze tiek iekļauta esošajos prāta rāmjos. Prāts cenšas sakārtot, radīt kārtību, būt kārtīgs, tā padarot pasauli saprotamu un drošu. Jebkura pieredze, kas neiekļaujas esošajās klasifikācijās, tiek uztverta kā neskaidra, bet prāts neskaidrības reducē, vienkāršo, kontrolē un bieži vien uzskata par bīstamām. Piemēram, čūska var tikt uzskatīta par bīstamu, jo tā pilnībā neiekļaujas rāpuļu klasifikācijā (rāpuļiem ir kājas). Manuprāt, līdzīgi ir ar cilvēku ķermeņiem. Ķermenim ir jābūt apveltītam ar četrām ekstremitātēm un piecām maņām; tā ir pamatklasifikācija, kas ir skaidra prātam. Turpretī ķermenis, kas neiekļaujas šajā rāmī, var tikt definēts kā bīstams un tāpēc kontrolējams. Šādas klasifikācijas ir arī simboliskas sistēmas: “normālais” ķermenis iemieso mūsu svarīgākās vērtības – neatkarību, brīvību utt. Turpretī ķermenis ar invaliditāti significē atkarību, ierobežojumu, nebrīvību, tādēļ tas ir bīstams esošajai kārtībai un to ir nepieciešams kontrolēt, turēt ārpus redzesloka. Daudzi lasītāji atpazīs situāciju, kurā vecāki aizrāda bērnam *neglūnēt* uz cilvēku ar invaliditāti.

Paralimpiskās spēles var uzlūkot kā projektu, kas tiecas pārvarēt šo robežu starp varošu un nevarošu ķermeni, normalizēt “nevarošos ķermeņus” (angļu val. *disabled bodies*). Šim projektam ir izglītojošs mērķis, un tādā nozīmē tas noteikti ir cienījams. Tomēr Paralimpiskās spēles un arī plašāko paralimpisko kustību joprojām pārvalda “varošie” ķermeņi, līdz ar to pamatiedalījums spējīgos un nespējīgos ķermeņos saglabājas. Tāpat parādās iepriekš minētā

medicīnisko modeli. Iepriekš jebkāds ķermeņa defekts tika uzskatīts par individuālu problēmu, tāpēc atbildība par izvēršanos gulās uz konkrētu individu. Vajadzēja paiet laikiem, lai šis uzskats mainītos, taču 90. gadu sākumā var novērot jau pilnīgu tā apvērsumu. Jaunajā modeli atbildība par ķermeņa izmaiņām tiek pārcelta uz sabiedrību, kas nav spējusi pielāgoties ķermeņu dažādībai. Cilvēks var būt piedzimis bez kājām, tomēr šis fakts pats par sevi vēl nepadara cilvēku nespējīgu. Nespējīgums vai invaliditāte izriet no vides, kas ir veidota divkājainiem cilvēkiem.

Tikmēr 1948. gadā, kad norisinājās pirmās Stokmandevilas (*Stoke Mandeville*) spēles, šīs idejas vēl netika apsvērtas. Sers Ludvigs Gutmans (*Ludwig Guttmann*) – neirologs, kurš ārstēja pacientus ar mugurkaula savainojumiem un kuru uzskata par paralimpiskās kustības aizsācēju, noorganizēja sacensības saviem pacientiem vienlaikus ar Londonas Olimpiskajām spēlēm. Nākamo 40 gadu laikā sports cilvēkiem ar invaliditāti iemantoja arvien plašāku nozīmi un tika iekļauts olimpiskajā kustībā. Paralimpiskās spēles pirmo reizi oficiāli norisinājās 1960. gadā Romā, bet tagadējo nosaukumu ieguva pēc četriem gadiem Tokijā. Priedeklis “para-“ nozīmē, ka šīs spēles norisinās paralēli Olimpiskajām spēlēm, bet sākotnēji pastāvēja arī sekundāra nozīme, ka tajās piedalās paralizēti cilvēki. Starptautiskā Paralimpiskā komiteja tika nodibināta 1989. gadā Diseldorfā. Plašāku publikas atbalstu Paralimpiskās spēles sāka iegūt pēc Seulas un Barselonas spēlēm, attiecīgi 1988. un 1992. gadā. Arvien vairāk invaliditātes grupu tika iekļautas šo spēļu programmā, un jaunu pavērsienu iezīmēja golbola (*goalball*) izgudrošana. Šī spēle cilvēkiem ar redzes traucējumiem kļuva par simbolu tam, ka paralimpieši ne tikai atspoguļo Olimpiādi, bet arī rada jaunus sporta veidus. Paralimpiskajai kustībai nācās pieredzēt arī grūtus brīžus. Piemēram, 1980. gada Maskavas spēļu organizatori atteicās rīkot paralēlas spēles, aizbildinoties, ka “Padomju Savienībā nav invalīdu”. (1980. gadā Paralimpiskās spēles no-

potlača loģika. Pilsētai, kura vēlas kļūt par Olimpisko spēļu saimnieci, ir jādemonstrē griba un spēja rīkot arī Paralimpiskās spēles, un šajā diskursā iezogas aizbildniecisks tonis: "Mēs esam pietiekami bagāti, lai ļautu sacensties arī *viņiem*." Vēl svarīgāks jautājums skar Paralimpiādes auditoriju: kas ir tās skatītāji? Kā jau minēju, identifikācija ir centrālais šo spēļu faktors, bet kā tā norit, kad "varošs" ķermenis skatās uz "nevarošu"? Vai te ir klātesoša tā pati aprīna, vai arī šajā reizē aprīna jaucas ar žēlumu? Komentētāji, kuri paralimpiešus dēvē par supervaroņiem vai vairāk pelnījušiem mūsu atzinību, tikai nostiprina diferencējošu attieksmi, ko paši sportisti, iespējams, nemaz nevēlas. Vai šo spēļu auditorija ir cilvēki ar invaliditāti? Dažs ir atzinies, ka nemaz neskatās šīs spēles, jo viņu pazemo publikas/plašsaziņas līdzekļu kultivētā žēlīgi augstprātīgā noskaņa.

Tātad, kā definēt šo identifikācijas izaicinājumu, kas turpina darboties arī ikdienā? Šveiciešu psihologs Žans Piažē (*Jean Piaget*) pētīja bērnu kognitīvo attīstību, un viena no viņa centrālajām tēzēm bija šāda: bērna domāšanu sākotnēji raksturo egocentrisms – process, kurā bērns savu daļējo uztveres perspektīvu uztver kā totālu (vispārēju) perspektīvu. Citiem vārdiem sakot, tā ir zināma nespēja skatīt pasauli ar citu cilvēku acīm. Manuprāt, ir maldīgi uzskatīt, ka šī iezīme pazūd, cilvēkam pieaugot. Invaliditātes problēmu rada pilsoniskais egocentrisms, kas iekļauj normatīvu skatījumu uz pasauli. Tātad pirmais solis būtu apzināt savu skatījumu kā vienmēr daļēju un nepilnīgu. Katra mūsu (ne)darbība rada pasauli (sociumu), un ikviena spēkos ir mainīt mūsu kopīgās uztveres nosacījumus. **E&P**

Redakcija izsaka pateicību Latvijas Paralimpiskajai komitejai par līdzdalību publikācijas tapšanā.

Foto: Juris Bērziņš-Soms; ipkomiteja.lv

Četrkārtējais Paralimpisko spēļu uzvarētājs Aigars Apinis

Foto: Juris Bērziņš-Soms; ipkomiteja.lv

Rihards Snikus pēc lieliskā starta Rio kopā ar treneri Olgu Šelleri un paralimpiskās iejādes komandas vadītāju Darju Tihomirovu